

kilde meşru olabileceğini savunmakla birlikte, bu dayanmanın Anayasanın tüm tekil normları açısından birebir örtüşen bir ilişki olması gerektiği iddiasında değiliz. Anayasa temel yapısal ilkeleri bakımından doğrudan evrensel değer ve ilkeleri yansıtmaması, ancak diğer ikincil soyutluktaki normların bu temel ilke ve değerler ışığında konması, yorumlanması ve uygulanması gerekir. Bu ikincil nitelikteki anayasal normlar sosyal gerçekliklerce belirlenecektir. Bu bakımdan bir anayasada temel ilke ve değerler bakımından etik meşruiyet ağırlık kazanırken, ikincil nitelikli normlarda sosyolojik meşruiyetin ağırlık kazandığını yada kazanması gerektiğini belirtmemiz gerekir. Bu temel konsept dışındaki bir anayasanın meşruiyet kriziyle karşılaşacağını, temel ilke ve değerlerde etik meşruiyete sahip olmayan bir anayasanın süreç yoluyla da meşruiyet kazanamayacağını düşünmekteyiz.

6. Bu bağlamda Anayasa meşruiyetinin (A-B) düzlemi üzerindeki ilkesel ve evrensel gerçeklikler ile A-B-C eğrisi üzerindeki soysal ve siyasal gerçeklikler (uzlaşmalar) arasındaki alana yayılan bir yelpazede aranması gerekecektir. Soyuttan somuta, ilkesel olandan yersel ve zamansal olanı (kısacası kültürel boyutu) göz önünde bulunduran konjonktürel geçerliliğe doğru ve hepsini bir hiyerarşik yapı içinde sistemleştiren bir Anayasanın, hem demokratik/sosyolojik, hem de etik bir meşruiyete sahip olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

7. Demokratik ve entelektüel gelişimi ileri düzeydeki bir toplumda, etik meşruiyet ile sosyolojik meşruiyet arasındaki yelpaze geniş olmayacağından, bu tür bir toplumda çok maddeli, kazıistik bir Anayasanın kabul edilmeyeceği iddia edilebilir.

Felsefe Açısından Toplum ve Kamu İlişkileri

Betül Çotuksöken^(*)

İlişkileri, nesnelere, görünüşleri, işlevleri kısacası, ne türden olursa olsun, varolan her şeyi çerçeveleyen kavramlar düşünmenin vazgeçilmezleridir. İnsanlar/bireyler arasındaki ilişkileri ve işlevleri çerçeveleyen, sınırlayan kavramlar olarak "toplum"⁽¹⁾ ve "kamu"⁽²⁾ kavramları birbirleriyle farklı biçimlerde ilişkilendirilebilir; çünkü böyle bir belirlemenin temelinde sonsuz sayıda ilişki bütünlerinden oluşan dışdünya durumları vardır.⁽³⁾ Buna ek olarak, iliş-

(*) Prof. Dr. Betül Çotuksöken, Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

(1) Toplum bir tümel olarak soyuttur. Görünürlüğü olan sadece bireyler ve onların kültürel/tarihsel nitelikli eylemleridir; eylemler arasındaki ilişkilerdir. Ancak birey-birey ilişkisi, dışdünyada karşılığı olmayan soyut-tümel yapılar üzerinden ve onların etkisi altında gerçekleşir. Burada imlenen somut-tekil bireylerin bir bütününün ya da toplumunun sahip olduğu kavram örgüsüdür, zihinsel durumdur. Örneğin, değerlerdir, dünyayı atımlarken kültürel nitelikli eğitim ilişkileri dolayımında içselleştirdiği kavramlardır. Bütün bu ilişki bütünlerini olanaklı kılan, her bireyin somut olarak gerçekleştirdiği sözcelliğin ortak paydasıdır; dildir. Dilin soyutluğu bu noktada bir kez daha anımsanmalıdır. Sözel yapılar toplumu ilkin ya da doğallığı içinde sözlü kültür boyutunu oluştururken, toplumun kurumsallaşması çeşitli biçimler, görünümüler altında artıkça yazılı kültür bağlamı güçlenir. Artık kamusal doğru bir evrim de başlamış demektir. Bu süreç her toplumun kendi özgüllüğü içinde gerçekleşir. Bu durum toplumun siyasal olarak yapılanışında kendini açık seçik bir biçimde gösterir. Burada ayrıştırılması ya da üzerinde durulması gereken, siyasallaşma süreçlerindeki egemen ögenin ne olduğudur. Örneğin, bu, çoğunlukla dinsel öge olabilir. Söz konusu bütün oluşumlar başta da belirtildiği gibi, toplumun soyut-tümel olarak belirsizliğinin çeşitli alışkanlıklarla, eğilimlerle, yöneten-yönetilen, öğiten-öğitilen ilişkisi içinde gittikçe belirginlik kazanmasıdır. Ancak bu noktada sağlam bir zemine basmak isteyen insan, her türlü oluşumu değişmez bir kökene bağlamak isteyebilir. Tarih, bunun örnekleriyle doludur. Köken bulma istemi, "özcü" tutum olarak felsefe kültüründe yerini bulur. Ayrıca bkz. 4. dipnot.

(2) Kamu da bir tümel olarak soyuttur. Kamunun görünülüğü birey-kurum ilişkisinde ortaya çıkar. Bireylerin eylemlerini belirleyen, herkese eşit uzaklıkta olan yazılı dildir. Söz; yazı yoluyla bireyden uzaklaşmıştır, nesnelleşmiştir, nesnelleşmiştir. Kamu, toplumun belirsizliğini, soyutluğunu, kural koyucu yazılı dil üzerinden gidermeye çalışır. Toplumun bir bakıma kendi doğallığı içindeki soyutluğu ve belirsizliği, farklı kamusal oluşumlar halinde görünürlik kazanır. Toplum çeşitli biçimlerde kamunun temelini oluşturur. Toplumun yazılı kültürle örgülenmesi, "kamu"nun çeşitli görünümülerinde yansımaları bulur. Bu ilkin, dinsel öntüleriyle kendini gösterir. Ama kamu da sürekli olarak değişmektedir; kamusal olan sürekli olarak farklılaşmaktadır. Toplum-kamu ilişkisini ayrıştırmak, çözümlemek tam da bu noktada büyük önem kazanır. Toplumsal olan kamusal olana dönüşürken neler söz konusu olmuştur? Ancak bu soru, kamusal olanın niteliklerinin neler olduğu sorusuna verilecek yanıtla doğrudan bağlantılıdır. Buradaki kısa yanıt, kamunun kurumsal ve hukuksal olmasıyla bağlantılıdır. Bu konuda son derece zengin bir bilgi birikiminin olduğu uzmanlarca bilinmektedir.

(3) Dışdünya durumları; bireylerin, tekillerin her türlü eyleminden ve ilişki biçimlerinden oluşur. Toplum ile kamu ilişkileri bakımından ele alındığında mantıkça dört türlü ilişkiden söz edilebilir: 1- Toplum kamuyu belirler. 2- Kamu toplumu belirler. 3- İkisi arasında hiçbir ilişki yoktur. 4- İkisi de bir ve aynı şeydir. Bu savlardan üçüncüsü savunulamayacak durumdur. Ancak dördüncüsü çoğunlukla benimsenmekte birlikte, bu çalışma çerçevesinde söz konusu sav, çok sorunlu görünmektedir. Çünkü toplumun, toplum olarak karmaşıklığı varlıksal bir durumdur; oysa kamu ne olursa olsun bir farklılaşmayı içermektedir. Üzerinde durulmaya değer olanlar 1. ve 2. savdır: Toplum kamuyu belirler savıyla, kamu toplumu belirler savı. Bu çalışma çerçevesinde bu savlara ilişkin sorunlu yönler dikkat çekilecektir. Günümüzde yaşadıklarımızın bir anlam kazanması bu ilişkinin, toplum-kamu ilişkisinin çözümlenmesiyle olanaklı gibi görünmektedir.

kifendirmecilerinde yandaşı olunan felsefe kültürünün⁽⁴⁾, hukuk kültürünün⁽⁵⁾ payı çok büyüktür. Çünkü düşünmenin olup bitenlere yaklaşırken benimsediği kavram örgüsü belirleyicidir.

Bu sunuş çerçevesinde özellikle, yandaşı olunan felsefe kültürünün belirleyiciliği önplanda olacak; toplum ve kamu bir varolan olarak, ayrıca aralarındaki ilişkiler açısından, düşünülebilirlikleri bağlamında/oranında ele alınacaklardır. Burada her şeyden önce, “toplum ve kamu ilişkisine felsefeye yaklaşımda belirleyici olan varlık tasarımı nedir” sorusu yanıtlanmalıdır. Burada yandaşı olunan varlık tasarımı; bireysel, tekil olanı öncelleyen ve onun dışındaki her şeyi işlev/işlevlere indirgeyen bir tasarımıdır. Tekil olanla, farklı tekilileri kuşatan tümel arasındaki ya da başka bir deyişle kavramlaştırma arasındaki gerilimi fark eden bir tasarımıdır söz konusu olan ve asıl sorun da buradadır. Tekil ya da bir defalık olan, aynı zamanda tarihsel olanı imlediğine göre, her toplumsal ve her kamusal yapı tarihselliğin dışavurumundan başka bir şey değildir.

Tarihsel ve kültürel olanın gölgesinde, belirleyiciliğinde kendisi olan toplumsal ve kamusal olanı varlıksal açıdan taşıyan biraz önce de dile getirildiği gibi, somut/tekil bireydir/bireylerdir. Toplum ve

kamu bireyler arasındaki işlevlerin, ilişkilerin toplamıdır; üstelik bu ilişkiler çoğun birbiriyle örtüşen, birbirini destekleyen ilişkiler değildir; onların çatışması, tanıyıcı temellerini oluşturan bağlamlar arasında bir örtüşme yoktur. Burada üstü örtülü gibi görünen “bağlamlar” deyişi neyi imlemektedir? Her şeyden önce söz konusu bağlamlar tarihsel ve kültürel olanı imler; ancak toplum dikkate alındığında ağır basan ahlak ve/veya etik⁽⁶⁾ iken, kamu söz konusu olduğunda ağır basan hukuktur. Bireyler arasındaki ilişkileri belirleyen, yönlendiren, yöneten, dikey-yatay⁽⁷⁾ kültürel yapıların, oluşumların kamusal/kurumsal ilişkilere aynı biçimde, tutarlı ilişkiler toplamı olarak yansınadığı ya da kimi toplumlarda bu bağlamda çok büyük sorunların yaşandığı, günümüz dünyasında açık seçik bir biçimde görülmektedir. İşte bu görünürlük, özel-kamusal belirlemesinin yetersizliğini de gözler önüne sermektedir. Tam da bu noktada bireyler arasındaki ilişkilerden ve işlevlerden, tüm görünürlüklerden oluşanları nasıl sınıflandırmak gerektiği sorusunun gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Yaygın sınıflandırma biçimi özel-kamusal biçimindedir. Oysa burada ileri sürülen sava göre böyle bir sınıflandırma yetersizdir; buna bir de toplumsal eklemek gerekmektedir.⁽⁸⁾

(4) “Felsefe kültürü”, dışdünya-düşünme-dil ilişkilerinin sorunlu yönlerini açığa çıkarma ya da çözümleme sürecinde-süreçlerinde benimsenen zihinsel duruşu/duruşları imlemektedir. Varlık, zihin, dil, bilgi kavrayışı felsefe kültürünün önemli bir bölümünü oluşturur. Özellikle varolanı belirleme konusunda ortaya atılan görüşlerin toplamı felsefe kültürünü oluşturmaktadır. Varolanın tek bir niteliğini “öz”leştirerek algılamaya çalışan bir görüşle, böyle olmayan görüşler toplamı, felsefe kültürüne işaret eder.

(5) Yeni bir kavram olan “hukuk kültürü kavramı” birbirinden çok farklı düzeylerdeki sorunları içermektedir ve bunların başında da terimin/kavramın tanımı gelmektedir. Bu tanımlardan birine göre hukuku kültürü <<(...) hukuk, hukuk sistemi ve onların değişik unsurları bakımından toplumda yer alan tutumlar, değerler ve fikirlerden oluşur.>> Friedman’dan aktaran Murat Yüksel, “Hukuk Kültürü Kavramının Problemleri”, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2003/2, İstanbul, (t.y.), s. 126. Ancak bu tanım birçok kişi tarafından eleştirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için söz konusu makaleye bkz. (ss. 123-137)

(6) Ahlak daha çok yerel-geleneksel olanı imlerken, etik evrensel olanı imlemektedir.

(7) Eşzamanlı ve artzamanlı kültürel boyut “yatay”, “dikey” olarak adlandırılabilir. Tüm kültür dokusu bu türden ilişkilerden oluşmaktadır.

(8) Bu konuda şu görüşler dikkate alınabilir ve tartışılabilir: <<Batı modernitesinin ortaya çıkardığı kamusal alan/büzel alan kavramsallaştırması da bu anlamda eksik ve çarpıttır. Her şeyden önce bu ayrım, gerçek hayat karşısında fazlasıyla net, dualist indirgemeye müsait bir anlayış ifade etmektedir.

Özel-kamusal belirlemelerinin güçsüzlüğü, yetersizliği toplumsal da kuşatan özeli kamusalı karşı karşıya getirmekten –eğer varsa– gerilimin sadece ikisinin arasında olduğunu söylemekten geçmektedir. Oysa asıl gerilim, özeli ötesinde toplumsalın kendi iç dinamiklerinin neredeyse doğal bir sonucu olan ilişkiler toplamının tam bir örtüşme ilişkisi içinde kamusal/kurumsal olana yansımaysızdır. Hukukun örgülediği kamusal yapı, toplumsal olanın doğal sonucu değilse, kamusal olan toplumsal olanla yoğun bir gerilim içindeyse, yukarıda dile getirildiği gibi özel-kamusal ayrımının yeterli olmayacağı açıktır.

Şimdiye değin yapılan belirlemelerin yanı sıra, ahlak-etik-hukuk ilişkisinde, ahlakın yerelliği, etiğin evrenselliği, hukukun da benimsenen “hukuk kültürü”ne göre yerel olanı ya da evrenselliği imlediğini dikkate alacak olursak, toplumda egemen tutum ahlaktan, gelecekte (: yerel olandan) yanaysa, kamusal ilişkilerin de kendi doğallığı içinde yerellik dokusuyla örülü olacağı açıktır. Toplumsal yapıda etik olana verilen ağırlıklar giderek arttığında, bunun birçok güçlüğü içinde barındırmakla birlikte, kamusal olana da yansıtacağı kolaylıkla görülebilir. Ancak böyle bir sonuca çoğun, ütopya olarak da bakılabilir.

Bir alandan diğerine nasıl ve hangi koşullarda geçildiği, iki alan arasında ne ‘genişlikte’ bir sınır çizgisinin olduğu muğlaktır. Oysa ki sıradan bir gözlem bile kamusal ve özel alan arasındaki ayrım netliğinin yapıyı olduğunu; arada bir sınırdan ziyade belirsiz, hareketli ve heterojen bir geçişlilik bulunduğunu tesbit edebilir. Belki daha kapsayıcı ve açıklayıcı bir yaklaşım, iki alan arasında tarihsel olarak oluşmuş bir ‘kültürel ortak alan’ın varlığının kabul edilmesi; ve daha sonra her zihniyet eklemlenmesi içinde bu ortak alanın nasıl tanımlandığının ve işlevselleştirmesinin irdelenmesidir.>> Etyen Mahçupyan, “Osmanlı’dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Kamusal Alan, 5, Ankara, 2002, s. 24. Ayrıca bkz. Betül Çotuksöken, “Özel-Toplumsal-Kamusal Alan”, 6-7 Eylül 2002 tarihinde Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi ile İstanbul Barosunun birlikte düzenlediği “Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar” konulu sempozyumda sunulmuştur. Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 7. Kitap, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul, 2003, ss. 99-106.

(9) Kamu kaynaklı değişim istemleri, toplumsal olanla çatışmaktadır.

(10) Totaliter oluşumlar burada akla gelmektedir.

Özel-toplumsal-kamusal arasındaki ilişkilerde asıl sorun nerede kendini göstermektedir? Kısa erimli düşünme modellerinin, eleştiriye uzak alışkanlıklar ortamının yaşamı belirlediği durumlarda kamusal-kurumsal-hukusal olan yeni bir çerçeve olarak topluma yansıtılmaya çalışıldığında, çok çeşitli sorunların yaşanacağı açıktır. Çünkü böyle bir durumda, “toplumsal hazır bulunuşluk”, yeni çerçeveyi içselleştirememektedir. Bu durumda da özel ve/veya toplumsal olan, yeni kamusalılıkla sürekli olarak çatışmaktadır.⁽⁹⁾ Örneğin, ataerkil düşünme kalıplarına göre toplumsallığı kuranların, tümüyle farklı bir kamusalığa yakın durmaları olanaksızdır ya da bu yeni kamusalığın benimsenmesi çok uzun zaman alacaktır. Burada yeni kamusalılıkla imlenen, etiğe dayalı hukuktur.

Toplumsal-kamusal ilişkisinde yaşanan en büyük zorluğu, toplumsalın kamusalı yutması, kendi içinde eritmesi olarak görebiliriz. Öte yandan, kamusalın da toplumsalı kendi içinde tam olarak eritmesi çabası, başka bir zorluğa işaret etmektedir.⁽¹⁰⁾ Bu iki zorlu durum, toplumsalla kamusal olan arasında belli bir örtüşme olmadığı zaman söz konusudur.

Toplumsal olanın içinden kendi doğallığı içinde ya da farklı öngörülü yaklaşımlarla doğan kamusal alanı “dar anlamında kamu” ve “geniş anlamında

kamu” olarak ikiye ayırmak işlevsel görünmektedir. Geniş anlamda kamu sivil topluma ve sivil toplum kuruluşlarına işaret etmektedir. Özellikle “kuruluşlar” söz konusu olduğunda, sınırlar iyice genişlemekte, sivil toplum kuruluşları sadece belli bir ülkeyle sınırlı kalmamakta, uluslararasılık ve uluslararasılık gündeme gelmektedir; bir başka deyişle küresel boyut ortaya çıkmaktadır. Küresel olan, küresellik, benimsenen, sürdürülen kültürel/tarihsel yapıya göre yereli yerinden edebileceği gibi, farklı düzeylerdeki direnmelerle katılmaktadır. Küreselleşme olgusunda yerelin konumlandırılışının iki türlü olduğu açıktır. Bir yandan yerel, kendisi olmaktan çıkmakta, bir yandan da kendisiyle hep aynı kalmayı yeğlemektedir. Tarihsel, kültürel, yerel olan toplumsal olanla birlikte giderken; kamusal/kurumsal olan tarihsel olanla birlikte gidebilmektedir. Özellikle uluslararası boyutta öne çıkan “haklar” kavrayışıyla birlikte, tarihsel olan kendini daha iyi gösterebilmektedir. Böyle bir yapının arkasında belli bir toplumsallık dokusu bulmak olanaklı mıdır? Söz konusu toplumsallık olsa olsa etik olanı içerendir. Ancak toplumsal oluşumlar da bunu bulmak olanaklı mıdır? Toplum oluşturan bireyler arasındaki ilişki-

lerde ahlaksal olan, etik olanın önüne geçmekte değil midir?

Toplum-kamu ilişkilerinde öne çıkan sorunlardan biri de her iki alan arasındaki sınırların çizilmesine ilişkindir. Eğer felsefe bir sınır çizme çabasıysa, toplumla kamunun sınırları nasıl çizilecektir? Bu alanlar gerçek anlamda “alan” mıdır; yoksa söz konusu olan sadece işlevler midir?(11) Toplumun ve/veya kamunun yapılış işlevlerinde mi kendini açığa çıkaracaktır ya da görünürlük kazanacaktır? Burada ileri sürülenleri iki karşıt felsefe kültürü (: öz-cü olan/olmayan felsefe kültürleri çerçevesinde) mantıkça olanaklı düşünme doğrultularıyla daha belirgin, anlaşılabilir bir duruma getirebiliriz. Kamusal olan tümüyle toplumsal olanın etkisi altındadır ya da toplumsal olan tümüyle kamusal olanda yansımalıdır anlayışı duruma göre son derece tehlikeli durumlar doğurabilir. Kimi yasa değişikliklerinde sunulan bir gerekçe olarak bu görüş, üzerinde ayrıntılı bir biçimde düşünülmesi gereken bir görüştür. Yasa koyucunun toplumun belirsizliğini, soyutluğunu gidermek üzere yararlanabileceği çalışmalar çoğaltılmalı; kültürel arkaplan yeni araştırmalarla çözümlenmelidir.

Düşün Özgürlüğü

Sami Selçuk^(*)

İnsan onuru bütün çağlar için geçerli bir değerdir. İnsan hakkının çiğnenmesi, onurun da çiğnenmesi ise⁽¹⁾, insanın maddi ve manevi varlığını geliştirme koşulu olan düşün özgürlüğünün çiğnenmesi, son çözümlenmede, insanı insan kılan onurun örselenmesi demektir. Zira düşünmek, düşünce üretmek, insanı insan kılan etkinliktir. Onur amaç, düşün özgürlüğü araçtır.

Düşün özgürlüğü, bir iç hukuk sorunu değil, ulusüstü hukukun en önemli konularından biridir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. ve 10. maddelerinde yer almış ve AİH Mahkemesinin kararlarıyla yerleşik ölçütler kazanmıştır.

Demokrasilerde, görüşler arasında hiyerarşi olmadığından, hiç bir düşünce sistem dışına itilmez, hepsi eşit değerdedir, özgürce yarışır ve her biri iktidara gelmeye her zaman adaydır⁽²⁾. Görüşler, yararlı/zararlı diye ayrılmaz. Toplum ve bireylerce, özgür tartışma ortamında doğru/yanlış diye değerlendirilir yalnızca.

A-BEYİN ÖZGÜRLÜĞÜ:

İlkin düşünme özgürlüğünden başlıyalm.

Düşünme bir etkinliktir. Beynin işlevidir. Gözümüzle görür, kulağımızla

işitiriz, midemizle sindirir, beynimizle düşünürüz. İsteriz ki, bu etkinliklerin hepsi gönülümüzce olsun. Deniz kıyısındaki evimizin önü bir gökdelenle kapatılmışsa, denizi istediğimiz gibi görme özgürlüğümüz sınırlanır. Dolmuştaki müzik aygıtı sonuna dek açılmışsa, o artık bizim için bir gürültüdür. Bu bir de hoşlanmadığımız bir müzik türü ise, işitme organımız bize dayanılmaz bir işkenceyi iletme, biz de onu dinlemek zorundayız demektir. Sağlık ya da bir başka nedenle belli ölçüde ve belli besinleri almak zorundayız, midemiz yalnızca verileni sindirmeye yargılı olacaktır.

Yaşamımız bu tür sınırlamalarla doludur hep.

Örnekleri uzatmadan beynimize gelelim. İnsan beyni dış dünyanın sunduğu algılamalara göre düşünür. Bu girdiler sınırlıysa düşünme etkinliği de sınırlı; oluşacak düşüncede de yanlış payı o denli yüksek olacak demektir.

Beyin dış dünyadaki gözlemlerini sözcüklere dönüştürerek algılar. Dildeki sözcük dağarcığı ince ayrımları sergileyecek düzeyde değilse, beyin düşünme ufku ister istemez daralacaktır. Bir insanın dünyası, bir yerde diliyle sınırlıdır. Anadili birkaç yüz sözcükten oluşan biriyle, binlerce sözcükten olu-

(*) Doç. Dr., Onursal Yargıtay Başkanı

(1) RENUCCI, Jean-François, *Droit européen de droits des l'homme*, Paris, 2001, n. 1; DONNELLY, Jack, (M. Erdoğan/L.-Korkut), *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Ankara, 1995, s.27.

(2) LADHA, İleten: SUNAY, s.10.

(11) Bu noktada son zamanlarda yapılan tartışmalar anımsanmalıdır.